

Szomszédaink

2012 nyarán Gyekiczki András alkotótársával, Rajk Lászlóval remek, formabontó, nagyon érdekes és fontos kiállítást rendezett. A romos pápai zsinagógában az 1944 júliusában a városi gyűjtőtáborból deportált mintegy háromezer zsidó emlékét örökítették meg. Gyekiczki, Pápa szülötte 2010-ben 52 éves volt, amikor hirtelen, bár nem is olyan váratlanul nagyon sok szabad ideje lett. 2011-ben kezdte el szisztematikusan gyűjteni a pápai zsidókkal kapcsolatos információkat, adatokat, dokumentumokat, újságcikkeket és fényképeket. A 2012-es kiállítás egyik ihletője egy 2006-os varsói holokausztkiállítás volt. Emberi sorsokat, történeteket, arcokat mutattak meg nekünk, megrendült látogatóknak. A hajdani pápai zsidó szomszédok alakjai a zsinagógában kifeszített köteleken vásznakra nyomtatva lebegtek a földtől alig egy méterre. Tömör, tárgyyszerű szövegek mutatták be őket nekünk, nem pápai látogatóknak. A pápai kiállítást 2012 októberében bezárták, ami logikus, természetes lépés volt: a fűthetetlen, ablaktalan zsinagógában a vásznak tönkrementek volna, a látogatók csak percekkel tudtak volna a kiállítóterben tölteni. A kiállításból vándorkiállítás lett, a látogatókat hosszabb-rövidebb ideig a Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában, majd Los Angelesben, Washington D. C.-ben, végül Újpesten a Rendezvény-térben is lenyűgözhetette. 2012-ben az akkor még létező *Népszabadság*ban Molnár Judit kollégámmal írtunk lelkes bírálatot a kiállításról. A rovat szerkesztője cikkünkben egy kér-

dést emelt ki, és a figyelemfelkeltés miatt kövér betűvel szedette: „Pápa híres, gazdag és/vagy befolyásos szülöttei, zsidók és nem zsidók vagy mások hajlandók lennének-e ma hozzájárulni a zsinagóga felújításához?” Jó egy évtizeddel később a kérdésünkre már tudjuk a választ: nem. A zsinagóga ma még romosabb állapotban van, mint egykor. De a Gyekiczki–Rajk-féle kiállítás most új életre kelt, a pápai zsidók története könyv alakban megjelent.¹

A könyvet 2022 decemberében a gyönyörűen felújított Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában mutatták be. Most, hogy az akkori kiállítás nyersanyagát példamutató gondossággal Gyekiczki özvegye, Volosin Hédi Fülöp Csaba és Pető Iván segítségével könyvvé tudta formálni, le kell szögezni, hogy ez a mű saját címének ékes és meggyőző cáfolata. Hogy lennének, hogyan lehetnének „elfeledett szomszédaink” azok, akiknek arcát, alakját, sokszor családjuk igen részletes történetét ilyen adatgazdag könyv őrzi? Értem természetesen, hogy egy kiállításnak, egy könyvnek kell a reklám, ezért figyelemfelkeltésre alkalmas a cím. Eredetileg recenzióm címe nek a *Szomszédokat* akartam adni, de ez a holokauszt-szak- és -szépirodalomban már „foglalt”. A 2000-es évek elején Lengyelországban valóságos sokkot okozott J. T. Gross lengyel-amerikai történész *Szomszédok* című művének megjelenése. Ebben azt

¹ Gyekiczki András: *Elfeledett szomszédaink. Zsidó családok Pápán* (Szerk.: Pető Iván–Volosin Hédi, tervezte: Fülöp Csaba.) Érd, 2022, Maxum 69 K. 423 oldal, 16 900 forint.

tárta fel, hogy egy kis kelet-lengyelországi faluban, Jedwabnéban 1941 júliusában a helyi lakosok hogyan megszárolták le zsidó szomszédaikat. Az egykorú és a környéken tömeggyilkoló német „illetékesektől” fennmaradt dokumentumokban Jedwabne neve nem fordul elő. Ez is arra mutat, hogy ennek a pogromnak a megszervezésében a németek nem játszottak szerepet. A *Szomszédok* alapján készült színdarabot hosszú évekig játszották Budapesten a Katona József színházban.

Pápán nem voltak pogromok, sem 1944-ben, sem az előző években, évtizedekben, évszázadokban, sem azóta. A pápai zsidók holokauszt előtti történetéről szóló fejezeteket Jakab Réka történész levéltáros írta meg, de nevét már nem engedte Gyekiczki könyvében publikálni. Ezt azzal „indokolta”, hogy a kötetbe került politikai jellegű kijelentések egyrészt méltatlanok a témához, másrészt ezeket ő nem vállalja, ezért vagy kerüljön ki a nevével jelzett szöveg a kötetből, vagy a neve ne szerepeljen. Miután már a tördelésen túl volt a szöveg, de tartalmi okok miatt is kézenfekvő volt, hogy élve az említett felhatalmazásával a neve maradt ki. Csak találgatni tudom, mire gondolhatott a hirtelen elgyávult történész kolléga. Talán attól riadt meg, hogy Závada Pál alapos, értő előszavában megírta, hogy 2014-ben a pápai önkormányzat megrendelte Gyekiczki Andrásról a folytatást, egy kibővített kiállítási anyagot, amelyet ő, talán némi késedelemmel, vitatható határidőcsúszással elkészített. Ha az elmúlt évtizedekben mindazok a könyvkiadói illetékesek bepereltek volna engem, akiknek néhány hónapos, olykor hosszú éves késéssel adtam le egy-egy kéziratot, ma talán felnőtt gyermekeim kegyelemkenyerén élnék. Závada

csak annyit szögezett le, hogy a pápai illetékesek a jelentéktelen késlekedés miatt a mondvacsinált kár fejében 2019-ben hatmillió bírságot szabtak ki rá, és erre hivatkozva négy éven át akadályozták a gyűjtemény bemutatását. A büntetést közadakozásból kifizették, de sem Gyekiczki, sem alkotótársa, Rajk László nem érte meg a könyv megjelenését. Rajk 2019-ben, Gyekiczki 2020-ban halt meg. András 2010-től súlyos, rákos beteg volt, élete utolsó percéig a pápai zsidók történetén dolgozott.

Gyanítom, hogy Závadával már önmagában baja lehetett Jakabnak, nem csak azzal, hogy megírta a 2012-es kiállítás amúgy nehezen vitatható utóéletét. Volosin viszont néhány lépéssel még tovább ment. Utószavában világosan céloz arra, hogy Gyekiczki hajdan a Bibó Kollégiumból indult, de – nyilván Orbán Viktoréktól – eltérő politikai útra tért. Sajnos sem Závada, sem Volosin nem árulja el, hogy előbb Kuncze Gábor SZDSZ-es belügyminiszternek, majd később Demszky Gábornak, Budapest főpolgármesterének a kabinetfőnöke volt. Pedig ha ezt leírták volna, még érthetőbb lenne a pápai önkormányzat nyilván kormánypárti „illetékeseinek” primitív bosszúja. Ahogy Volosin Hédi megfogalmazta: „A pápai önkormányzattal kiobbant méltatlan vita, az ezzel járó meghurcolás, a négy évig ellene folyó koncepció per és a betegsége sem vette el a kedvét, hogy befejezze megkezdett munkáját. Soha nem tett le arról, hogy megírja a könyvet. Valahogy úgy élt, mintha hinné, amíg a pápai zsidókkal van, addig nem hal meg.” Nekem sem tetszik ebben a szövegösszefüggésben a „koncepció per” kifejezés használata. Az biztosnak tűnik, hogy gyenge lábakon állt a vád Gyekiczki perében is.

Ha némi jogászkodással be is lehetett bizonyítani, hogy szerződést szegezt, de nem végezték ki, nem kényszerítették arra, hogy mindent töredelmesen bevalljon, hogy együttműködjön vádlóival. Számomra még visszataszítóbb, hogy Jakabnak valószínűleg sikerült az Esterházy Alapítvány illetékeseit is megrémíteni, akik végül elálltak a kötet megjelenésének támogatásától, Jakab „érveihez” kísértetiesen hasonló „indoklással”.

Ám ne hagyjuk, hogy ez a nagyon szomorú, kicsinyes és dühítően aljas történet elvonja figyelmünket e remek kötetről. Gyekiczkinek már kutatómunkája kezdetétől voltak segítői, szövetségesei. Voltak pápai zsidó túlélők és leszármazottaik, Magyarországon és szerte a nagyvilágban, akik örömmel, készségesen osztották meg velem, majd halála után özvegyével emlékeiket, személyes, családi dokumentumaikat, fényképeiket. A Pápai Zsidók Társasága (PÁZSIT) tagjai nélkül sem a 2012-es kiállítás, sem ez a könyv nem jöhetett volna létre.

Györki János orvos Melbourne-ből jött egyszer haza, és a kötetben is szereplő előadásában valóságos városnéző sétán mutatta be, idézte föl, hol, melyik utcában kik laktak, mivel foglalkoztak a pápai zsidók. Engem különösen az a mondata ütött szíven, amikor arról beszélt, hogy neki nem voltak, fogalmazzunk úgy, neki sem voltak nagyszülei. Pontosabban és természetesen voltak, csak éppen a holokauszt idején meggyilkolták őket. Szülei holokauszt túlélők voltak, mint az én édesapám, nagyszüleit Auschwitzba deportálták, mint az én apai nagymamámat (nagyapám, „szerencséjére”, már 1942-ben megbetegedett és meghalt), és ott meggyilkolták őket. Györki doktor otthon, családi körben

tapintatból soha nem említette meg saját, általa soha nem ismert nagyszüleit. Mi már 1945 után születtünk. Györki csak annyit szokott volt mondani, hogy ne bántsa meg szüleit, hogy a „ti szüleitek”, soha nem azt, hogy az „én nagyszüeim”.

A hallatlanul gazdag, több száz család történetét pompásan, adatgazdagon illusztráló könyvből zsidó pipagyártók, cementgyárosok, textilüzem-tulajdonosok, szappangyárosok, bankárok, magántisztviselők, bőr-, cipő-, libamáj-, fűszer- stb. kereskedők és családjaik élete, sorsa tárul elénk. Eredeti családi fotók, fogolygazolványok, jól-rosszul olvasható levelezőlapok, levelek sorjáznak egymás után, az utóbbiak közül néhányat Gyekiczki András, majd halála után Volosin Hédi „megfejtett”, legépett, publikált. Tudom, hogy hatalmas munka volt számítógépéből előválasztani, kikeresni a pápai zsidó sorsokkal kapcsolatos jegyzeteit, gondolatait, terveit, vázlatait és leírásait. Gyekiczki képzett történész és holokauszt-szakértő lett 2010 után. Aki egyszer azt fontolgatná, hogy kikutatja családfáját, jól gondolja meg, mire vállalkozik. Gyekiczki az *Egy zsidó családtörténet feltárásának nehézségei* című fejezetben leírja, hogy még olyan esetben is, amikor viszonylag bőségesen állnak rendelkezésre izraelita és polgári születési, halálozási és házassági anyakönyvek, valamint a régi sajtóanyag jó része (hála az Arcanum digitális sajtógyűjteménynek), milyen kitartó kutatómunkára, mennyi időbe telik egy-egy ember családfájának megrajzolása, kiderítése. Ha lenne olyan egyetem, ahol európai színvonalon tanítják a történeti források kezelését, mondjuk a családtörténetről szóló órán nyugodtan ki lehetne adni a kötelező olvasmányok között Gyekiczki minieszéjét.

A kötetben plasztikusan tömören megírt történeti fejezetek szólnak a pápai zsidó társadalomról, a városi, megyei munkamegosztásban betöltött szerepükről. Különösen megrázóak a zsidótörvények végrehajtásával, az 1944-es gettózással, majd a deportálással kapcsolatos történetek. Főleg azért, mert azok jó része, akikről szó van, most már személyes ismerőseink. A fényképeken látjuk a kötetben az arcukat, azt az utcát, azt a házat, ahol éltek, laktak, azt az üzletet, amely hajdan az övék volt. Látjuk őket munka közben és családi körben, a strandon és a zsinagógában. Látjuk a csecsemőket és az aggastyánokat, a fiatal, vonzó, szép lányokat, az izmos fiatal fiúkat, az érett asszonyokat, a bölcs rabbikat és a magabiztos ügyvédek, a komor üzletembereket, a pápai zsidókat, úgy, ahogy egykor éltek.

A kötetben a holokauszt túlélőktől és leszármazottaiktól származó történetek mind-mind nagyon érdekesek, fontosak. Némelyikről sejtem, sőt tudom, hogy úgy, ahogy a könyvben szerepelnek, nem történhettek meg. Inkább egy-egy családi legendárium integráns részét alkotják. Nyilván nem lehetett még a legvalószínűtlenebb történet után sem magyarázó jegyzetet tenni, és például jelezni, hogy a hozzám hasonló szakbarbár holokausztörténész nem tartja valószínűnek, hogy valaki az egyik lágerben a hátán cipelje a teljesen legyengült unokáját úgy, hogy az örök a kislányt ne vegyék észre. Ha az öröknek ez esetleg nem tűnt volna fel, csak akadt volna egy éber kápó, aki leleplezi az unokarejtegető nagyszülőt. Hajdan egy cigány holokausztúlélő emlékirataiban olvastam, hogy az édesapja a koncentrációs táborban földig érő, vastag köpenyben járt, őt, a kisiút ez alá rejtette el. Amikor ezt a történe-

tet később egy társaságban elmeséltem, valaki tájékoztatott, hogy az emlékirat írója jóval 1945 után született...

Nagyon bízom abban, hogy ez a kötet is felkerül a netre. Azok mellé a dokumentumok, fényképek mellé, amelyek már a világhálón és a pápai zsidók Facebook-oldalán hozzáférhetők. A kötet ugyanis méregdrága. Több olyan érdeklődő pesti és vidéki polgárról tudok, aki szívesen megvásárolta volna, de erre a mai nehéz időkben nem volt, nincs pénze. Ha lesz a világhálón hozzáférhető változat, akkor néhány apróságot könnyű lesz kijavítani. Az impozáns kötet végén közel háromezer nevet tartalmazó, ám csonka névmutató található. A szerkesztői megjegyzés szerint azért közöltek csak családneveket, utónevek nélkül, mert az már „terjedelmi okok miatt” nem volt megoldható. A 420. lapon „terjedelmi okokra” hivatkozni inkább megmosolyogtató, mint elfogadható. Mi lett volna, ha nem három, hanem esetleg öt-hat lapos a névmutató?

Talán kicsit patetikusan hangzik, amit Gyekiczki András saját előszava végén írt, mintegy történészi, sajtó alá rendezői „hitvallása” összegzéseként: „Megértettem, hogy az a társadalom, amelyet nem tart össze emlékezetközösség, benuhátra van ítélve.” Én ugyan nem tudom, hogy hol, mely nálunk biztosan boldogabb országban, mikor létezett vagy létezik „emlékezetközösség”, de jó volna, ha ilyesmi létezne. A magam részéről már annak is tudnék örülni, ha például a barbár módon elpusztított pápai zsidók városának mai fura urai azzal kérnének bocsánatot mindazért, amit Gyekiczkivel tettek, hogy renoválják a pápai zsinagógát, és valahol a városban méltó, állandó helyet találnának a Gyekiczki-Rajk-féle kiállításnak.